

University of Tehran

The Epistemic Presumption in the Question of God's Existence

Gholamhossein Javadpour¹

1. Assistant Professor, Department of Kalam, Iranian Institute of Philosophy, Tehran, Iran. Email: javadpour@irip.ac.ir

Abstract

Evidentialism posits that the epistemic value of propositions lies in their evidence. However, alternative approaches, independent of evidential support, have emerged to maintain validity when competing viewpoints falter. This phenomenon, often termed "epistemic presumption," serves as both a procedural starting point and occasionally holds substantive truth-value. In discussions surrounding the existence of God, differing presumptions—whether theism, atheism, or non-belief—are contentious. Theists and atheists assert positive claims necessitating evidence, while agnostics posit that both positions lack support, contingent upon evidence provision. Thus, the burden of proof rests upon all three perspectives.

Keywords: Burden of Proof, Epistemic Presumption, Agnosticism, Negative Atheism.

Introduction

In debates concerning the existence of God, there exists a notion of adopting a particular proposition as a presumption. This presumption suggests that in the absence of evidence to the contrary, it is epistemically justified to adhere to it. However, this presumption is sometimes viewed merely as a starting point, devoid of inherent truth-value, and its epistemological significance remains contingent upon the failure of competing approaches to provide rationale. Conversely, others regard this presumption as more substantive—an established foundation that is both justified and true. Unless an alternative approach can refute it, its truth-value is maintained. Both perspectives boast proponents, and this paper aims to scrutinize their respective arguments.

Research Findings

1. Belief in God is foundational and not deduced from other beliefs. Plantinga argues that the foundational nature of belief in God rests on the proper functioning of cognitive faculties, relieving the theist of the burden of proof. According to Plantinga, natural theology holds merit only in the presence of evidence against God's existence—a substantive presumption. Thus, adopting theism temporarily or as a premature hypothesis holds little value (Plantinga, 1979: 27). Wainwright contends that non-belief necessitates suppressing the innate religious inclination in humans. If reliance on natural faculties and instincts is deemed reasonable, the presumption tilts towards religious belief. Analogously, phenomena such as belief in the existence of other minds and the external world do not demand proof; the burden of proof does not lie with the claimant as they are *prima facie* accepted and intuitively reasonable to affirm (Wainwright, 2003: 81). However, this

University of Tehran

approach lacks compelling rationale and posits belief in God as beyond the agent's reach and independent of cognitive faculties—an assertion contrary to the ethics of belief.

2. Disbelief in God's existence serves as the presumption, with the burden of proof resting on the theist. Some argue that both theists and atheists acknowledge the existence of the physical world; however, atheists refrain from positing anything beyond this, while theists introduce a transcendent creator. Additionally, some view atheism as a prior and valid assumption based on three main reasons: its negative rather than affirmative assertions, its majority acceptance, and the perceived low probability of theism being true (Poidevin, 2010: 47-50). Scriven (1966: 103) and Hanson (1972: 323) contend that the absence of sufficient reasons for God's existence constitutes evidence for his nonexistence. However, this perspective is flawed. Asserting that the metaphysical structure of the world aligns solely with God's absence, and that only proponents of God's inclusion in metaphysics bear the burden of proof, necessitates compelling evidence and arguments. Furthermore, contrary to their assertions, no intrinsic difference exists between positive and negative statements, and personal inclinations do not determine presumption or the superiority of either side.

3. Nonbelief serves as the presumption, wherein no affirmative or negative claims are made regarding the existence of God. Flew asserts that the debate's outset involves a lack of conception and the suspension of judgment regarding God's existence or nonexistence, a stance he terms "negative atheism" (Flew, 1972: 32-38). Nielsen argues that, ethically, the preferable position is to remain entirely noncommittal until sufficient reasons for a specific commitment are presented (Nielsen, 1977: 147). Kenny contends that having a presumption regarding God's existence isn't particularly problematic, but neither theist nor atheist holds a superior position thereby (Kenny, 2009: 122).

4. No presumption exists. Amid confirmation, refutation, or suspension, there is no inherently epistemically superior starting point (be it procedural, substantive, or otherwise). Rational discussion methodology differs from that of judicial and legal courts, which operate on the presumption of innocence. Each position—confirmation or refutation—requires argumentation, with no return to a starting point. Failing to choose between the two, nonbelief emerges as a rational stance, yet it too necessitates epistemic support. All three positions assert positive claims while simultaneously seeking to refute one another, thus engaging in both negative and positive claims.

Conclusion

The question of what God is, and whether the concept is consistent or inconsistent, remains unanswered. Those engaging in this debate shoulder the responsibility of providing an answer. Similarly, the question of God's existence is as complex as the former, with no prior commitment required. All three approaches to the problem of God's existence stand on equal footing; the burden of proof rests on each. A nonbeliever does not hold a superior position unless they can substantiate their nonbelief with compelling reasons. Flew's notion of procedural presumption lacks value in scientific discourse. In weighty debates such as the one concerning God's existence, agnostics cannot simply dismiss existing arguments without evaluation.

References

- Flew, Antony. (1972). *The Presumption of Atheism*. Canadian Journal of Philosophy, Vol. 2, No. 1, pp. 29-46.
- Hanson, N. R. (1972). *What I Do Not Believe and other Essays*. Edited by Stephen Toulmin and Harry Woolf. Dordrecht, Netherlands.
- Kenny, Antony. (2009). Atheism and Agnosticism. In *Philosophers and God; At the Frontiers of Faith and Reason*, edited by John Cornwell and Michael McGhee. MPG Books Group.
- Nielsen, Kai. (1977). *Review of The Presumption of Atheism by Antony Flew*. Religious Studies Review 3.
- Plantinga, Alvin. (1979). Is Belief in God Rational? In *Rationality and Religious Belief*, edited by C. F. Delaney. University of Notre Dame Press.
- Poidevin, R. (2010). *Agnosticism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Scriven, Michael. (1966). *Primary Philosophy*. New York: McGraw Hill.
- Wainwright, William J. (2003). The Burden of Proof and the Presumption of Theism. In *Does God Exist? The Craig-Flew Debate*, edited by Stan W. Wallace. Chippenham, Wiltshire.

Cite this article: Javadpoor, G. (2024). The Epistemic Presumption in the Question of God's Existence. *Philosophy and Kalam*, 57 (1), 59-77. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jftp.2024.370345.523466>

Article Type: Research Paper

Received: 29-Dec-2023

Received in revised form: 10-Mar-2024

Accepted: 11-Mar-2024

Published online: 12-Apr-2024

پیش فرض معرفتی در مسئله وجود خدا

غلامحسین جوادپور^۱

۱. استادیار، گروه کلام، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، تهران، ایران، رایانامه: javadpour@irip.ac.ir

چکیده

بنابر قرینه‌گرایی، ارزش معرفتی گزاره‌ها به داشتن قرائن و شواهد است. گاه ادعا می‌شود برخی رویکردها بی‌نیاز از پشتیبانی شواهد یا دلیل‌اند و تا زمانی که رویکردهای رقیب در اثبات خود ناکام باشند، آنها به قوت خود باقی هستند. این حالت که از آن به «پیش فرض معرفتی» تعبیر می‌شود، گاه تنها در حد نقطه آغاز بحث است (پیش فرض روشی) و گاه ارزش صدق دارد (پیش فرض حقیقی). در گفتگو حول وجود خدا، برخی باور به خدا، عده‌ای باور به عدم خدا و شماری هم بی‌باوری را پیش فرض می‌دانند. برای نمونه، آنتونی فلو با مقایسه مسئله وجود خدا با قواعد حقوقی، نقطه آغاز را آن می‌داند که هیچ چیز درباره اصل، مفهوم و امکان خدا (تصوری) و نیز وجود یا عدم وجود او (تصدیقی) نمی‌دانیم و تا زمانی که خدا باور یا خدا ناپاور دلیلی به سود مدعای خود اقامه نکند، این پیش فرض به قوت خود باقی است. بخش نخست این مدعا قابل پذیرش و مقتضای روشمندی در گفتگو است؛ اما در بخش تصدیق، هر سه رویکرد ایجابی، سلبی و توقفی نیازمند اقامه دلیل هستند و شأن یکسانی دارند. هر یک از خدا باور و خدا ناپاور در حقیقت ادعایی ایجابی را مطرح می‌کنند که در چارچوب قرینه‌گرایی، نیازمند ارائه شواهد است. لادری‌گرا نیز ادعای نادرستی موضع هر دو را دارد که آن نیز نیازمند ارائه دلیل است. بنابراین وظیفه اثبات برعهده هر سه خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: قرینه‌گرایی، وظیفه اثبات، پیش فرض معرفتی، فلو، لادری‌گرایی، خدا ناپاوری سلبی.

استناد: جوادپور، غلامحسین (۱۴۰۳). پیش فرض معرفتی در مسئله وجود خدا. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۷ (۱)، ۵۹-۷۷.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۸

بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۱

انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۲۴

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22059/jftp.2024.370345.523466>

مقدمه

در چارچوب قرینه‌گرایی و نیاز به وجود قرائن کافی برای باور، تنها باوری قابل پذیرش یا موجه است که قرائن به سود آن در دسترس باشد. از سوی دیگر، در مواجهه با هر باور، یکی از سه حالت پذیرش، رد و توقف قابل تصور است. در هر باوری، باورمندان، منکران و توقف‌کنندگان در مقابل یکدیگر قرار دارند و گفتگوی معرفتی آنها تنها هنگامی که در چارچوب روش و پارادایم خاص و ثابتی باشد، مفید خواهد بود. در اینجا با پیشفرض قرینه‌گرایی در پی آن هستیم تا دریابیم وظایف معرفتی هر یک از این سه چیست و آیا هیچ‌یک از آنها از این وظایف برکنار است یا خیر. درباره گزاره «خدا وجود دارد» (P)، خدا باور قرینه‌گرا (ET)^۱ آن را دارای قرائن و دلایل عقلی کافی می‌داند؛ خدا باور معتقد به معرفت‌شناسی اصلاح‌شده (RT)^۲ معتقد به پایه بودن و بی‌نیازی آن از استدلال عقلی است؛ خدا باور ایمان‌گرا (FT)^۳ نیز P را فراتر از / در تضاد با استدلال و صادق می‌شمارد. آتئیست (At)^۴ یا خدا نا باور ایجابی قرائن و شواهد را علیه آن می‌داند. لادری‌گرا (Ag)^۵ نیز معتقد به ناتوانی شناختی انسان در این حوزه (لادری‌گرایی ضروری) یا عدم برتری شواهد موافقان یا مخالفان بر دیگری یا فقدان دلایل معتبر به سود هر دو طرف (لادری‌گرایی امکانی) است:

ET	←	P اثبات شده و گزاره‌ای صادق و $\sim P$ کاذب است.
RT	←	P گزاره‌ای پایه (بی‌نیاز از اثبات) و صادق و $\sim P$ کاذب است.
FT	←	P فراتر از / در تضاد با استدلال و گزاره‌ای صادق و $\sim P$ کاذب است.
At	←	$\sim P$ اثبات شده و گزاره‌ای صادق و P کاذب است.
Ag	←	P و $\sim P$ هیچ‌یک اثبات نشده‌اند / نمی‌شوند.

برخی معتقدند در این گفتگوی معرفتی، باید حالتی را پیش فرض دانست و تا زمانی که دلیلی نتواند بر آن غلبه کند، مقتضای رویه معرفتی التزام به همان حالت یا مبنا است. البته گاه تلقی چنین است که این تنها یک نقطه آغاز است و اگر هم چندین بار رویکردهای رقیب در ارائه دلایل ناکام بمانند، چیزی بر ارزش معرفتی آن افزوده نخواهد شد و باید دوباره به سراغ قرائن رویکردهای بدیل رفت؛ اما برخی این پیش فرض را فراتر از این و مبنای پذیرفته‌شده‌ای می‌دانند که موجه و صادق است و تا زمانی که رویکرد بدیلی نتواند خود را اثبات و تثبیت کند، باید همچنان به صدق همان گزاره معتقد بود. پس ما با یک حالت اولیه‌ای مواجه هستیم (پیش فرض) که مخالفت با آن ملزم به ارائه براهین است (وظیفه اثبات) و اگر او در این امر ناکام ماند، تکلیف معرفتی ما بازگشت به همان حالت نخستین است. در ادامه به جغرافیای آرا و نیز دلایل آنها پرداخته خواهد شد.

1. evidential theist
2. reformed epistemologist theist
3. fideist theist
4. atheist
5. agnostic

پیشینه پژوهش

اگرچه آرای مطرح در این زمینه، ذیل مقالات و پژوهش‌های دیگر به صورت پراکنده آمده، مقاله‌ای با چنین عنوان مشخصی یافت نشد. الهام‌بخش بسیاری از تحقیقات در این زمینه، مقاله مشهور فلو با عنوان «پیش‌فرض ناخدا باوری» است که آن هم تنها در زمینه پیش‌فرض بودن خدا باوری سلبی یا لادری‌گرایی است و در بخشی از مقاله حاضر، گزارش و تحلیلی از آن مقاله آمده است. بنابراین ضمن فقدان تحقیق فارسی در این زمینه، به عمده متن‌هایی که به زبان انگلیسی در این زمینه بود، مراجعه شده است. ساختار این تحقیق نیز مشابهی ندارد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با روش تحلیلی و به صورت استنتاج و استنتاج از دیگر آرا و فرضیات در باب تحلیل معرفتی وجود خدا سامان یافته است. برای این منظور، با ترسیم حالات محتمل در باب مسئله، مدعا و ادله معتقدان به هر فرض گزارش و تحلیل شده است. چارچوب کلی حاکم بر مسئله نیز اصل قرینه‌گرایی و لزوم ابتدای گزاره‌ها بر شواهد بوده است.

بحث

۱. پیش‌فرض^۶ یا موقعیت زمینه^۷

مقصود از پیش‌فرض آن است که در یک گفتگوی علمی، یک مبنا را ابتدا و بدون نیاز به ارائه دلایل و براهین نقطه شروع قرار دهیم و وظیفه دلیل آوردن را به عهده مخالف آن قرار دهیم (Walton, 1: 2014). پس پیش‌فرض یعنی آنکه مخالف آن باید استدلال اقامه کند و پذیرش آن نیازی به اثبات ندارد. حال یا این تنها یک فرض است و تنها درصدد تعیین آغاز بحث هستیم تا هر گاه مدعای مخالف در اثبات خود ناتوان بود، به آن پناهگاه بازگردیم یا اینکه به صدق آن مبنا اعتقاد داریم و تا زمانی که دلایل و براهین علیه آن نباشند، آن باور را یک معرفت می‌دانیم:

الف) پیش‌فرض روشی^۸

گاه تنها در پی یافتن گام اول در بحث معرفتی هستیم تا ادامه بحث را بر آن مترتب کنیم؛ به این بیان که صدق آن مبنا تنها مفروض گرفته می‌شود و تا زمانی که استدلالی بر کذب آن اقامه نشود، آن گزاره به قوت خود باقی خواهد ماند. به بیان دیگر، امید است که در پی ارزیابی شواهد مخالف آن مبنا، بتوان به یک قرار رسید و یک طرف را ترجیح داد؛ اما اگر نتوان چنین کرد، ایستادن در نقطه آغاز و مترصد تلاش معرفتی بعدی بودن امری معقول و مطابق روش عقلی خواهد بود. در این تلقی روش‌شناسانه،

6. presupposition
7. default position
8. procedural

صدق آن پیش فرض ادعا یا اثبات نمی‌شود؛ بلکه وظیفه اثبات برعهده مخالف / مخالفان آن مبنا گذاشته می‌شود تا سمت‌وسوی بحث روشن شود و هر گاه رویگری خلاف آن در اثبات خود ناکام بود، موضع معرفتی موجه ما باید همان پیش فرض باشد. البته اگر دلایل و قرائن نتوانستند آن پیش فرض را رد کنند، آن پیش فرض قوی‌تر نخواهد شد و وضع آن با حالتی که تنها یک فرض ابتدایی بود و براهین مخالف آن محک نخورده بود، متفاوت نخواهد شد؛ مانند خمیری که آن را به شکلی درآوردند و دوباره به حالت اولیه بازگردد. آنتونی فلو در باب وجود خدا برای «بی‌باوری» چنین شأنی را قائل است. (Flew, 1972)

ب) پیش فرض واقعی^۹ (نتیجه هستی‌شناسانه)

گاه مبنایی بدون نیاز به ارائه شواهد و دلایل صادق دانسته می‌شود و از مخالف آن مطالبه دلیل می‌شود و تا زمانی که مخالف نتواند آن مبنا را رد کند (که البته به ادعای مدافع پیش فرض، او نمی‌تواند)، اعتقاد به آن گزاره موجه و صادق آن تضمین شده است. به تعبیر دیگر، فردی مبنایی را بدون پشتوانه قرائن و شواهد پذیرفته شده در چارچوب قرینه‌گرایی می‌پذیرد و آن را صادق می‌داند و مخالف را ملزم به ارائه دلیل می‌کند. البته شاید اطلاق پیش فرض بر چنین نگرشی به باور دقیق نباشد؛ اما از باب اینکه آن مبنا نقطه شروع و بی‌نیاز از دلیل و قرینه دانسته شده است، چنین اطلاقی به کار می‌رود. برای نمونه، طرفداران معرفت‌شناسی اصلاح شده به چنین شأنی برای باور به خدا معتقدند.

پس وجه جامع بین دو تلقی از پیش فرض، «بی‌نیازی از اثبات و نهادن وظیفه اثبات به عهده طرف مقابل» است. حال گاهی این بی‌نیازی به مثابه نقطه آغاز بحث است و گاه همراه با ادعای واقعی بودن آن گزاره. در دسته‌بندی آرا در این زمینه اشاره خواهد شد که هر یک پیش فرض را به کدام معنا و مبنا به کار برده‌اند. در گفتگوی خدا باور یا خدا ناباور، گاه چنین بوده که یک طرف به جای پیشنهاد و ارائه براهینی به سود مدعا، موضع خود را پیش‌زمینه معرفی کرده و مخالف را موظف به ارائه براهان نموده است که از آن به ربودن موقعیت زمینه^{۱۰} تعبیر می‌شود. به نظر می‌رسد رویکردهای پیش فرض انگارانه حقیقی، نه روشی، در معرض مغالطه «توسل به جهل»^{۱۱} قرار دارند؛ زیرا مدعی‌اند واقع چنین است و اگر کسی نمی‌پذیرد یا ادعای دیگری دارد، دلیل بیاورد که این خلاف روال معرفتی است.

۲. وظیفه اثبات^{۱۲}

در هر گفتگوی علمی یا فلسفی و استدلال بر نفی یا اثبات یک گزاره، برخی امور مشترک وجود دارند که طرفین با پذیرش آنها وارد بحث می‌شوند و دفاعیه‌ها و ردیه‌ها در مقام بعدی و درباره مدعاهای

9. substantive

10. grabbing the default position

11. appeal to ignorance fallacy

12. burden of proof

پسینی رخ می‌نمایند. اصول موضوعه، پیش‌فرض‌ها، مسلمات، بدیهیات و ... در شمار این امورند. این موارد خارج از مناقشات و بی‌نیاز از استدلال و شواهد هستند و تنها در مواقعی که طرفی آنها را نپذیرد، ملزم به ارائه دلیل خود خواهد بود. همچنین دیگر ادعاهای قابل مناقشه و غیرتوافقی نیز نیازمند استدلال هستند. هر گاه طرفی بنابر این اصول موظف به ارائه استدلال بود، او وظیفه اثبات را برعهده خواهد داشت. این مناقشه نیز وجود دارد که وظیفه اثبات برعهده طرفدار گزاره سلبی است یا مدافع گزاره ایجابی یا هر دو. گاه گفته می‌شود کسی که ادعایی ندارد یا چیزی را انکار می‌کند یا وجود چیزی را سلب می‌کند، وظیفه‌ای برای اثبات مدعای خود ندارد و «اثبات دوشادوش ایجاب است». این اصل مشابه اصل بی‌گناهی^{۱۳} یا اصالت برائت در فقه و حقوق است. بنابر اصلی مشابه در نظام‌های حقوقی و قضایی دنیا، اصل بر بی‌گناهی افراد است و تا زمانی که مدرکی معتبر بر انجام جرم ازسوی فردی ارائه نشده‌است، نمی‌توان او را گنه‌کار یا مجرم دانست و تبعات بعدی را بر آن مترتب کرد: «البینه علی المدعی».

در مباحث معرفتی اما نمی‌توان مدعی سلب را به‌آسانی از تعهد اثبات برکنار داشت. درحقیقت هر مدعی در عین اذعان به یک باور، رویکرد مقابل را هم نادرست می‌داند. کسی که مدعی است «الف» وجود ندارد» باید اثبات کند که مدعی وجود الف هم اشتباه می‌کند و همین اندازه یعنی وظیفه اثبات. نیافتن دلیل بر نبودن نیست و اگر کسی تنها به این دلیل که شاهدهی بر مطلبی نیافته، نمی‌تواند عدم آن را تصدیق کند. ضمن اینکه می‌توان مدعاها را از ساختار سلب و ایجاب متقابل به ایجابی متقابل تبدیل کرد. برای نمونه، درباب وجود خدا باور معتقد است:

یک جهان با موجودات ممکن متکی بر وجودی ضروری ذاتاً محتمل‌تر از جهانی مشتمل بر ممکنات صرف است.

خدانا باور مدعی است:

یک جهان مشتمل بر موجودات ممکن صرف ذاتاً محتمل‌تر از جهانی مشتمل بر ممکنات متکی بر موجود ضروری است.

پس هر دو مدعی نوع خاصی از چینش جهان هستند و با شهود خاصی نسبت به احتمالات ذاتی دو نوع از جهان وارد مناظره می‌شوند و روشن است که هر دو مدعای ایجابی مطرح می‌کنند. ذکر این نکته لازم است که وظیفه اثبات معمولاً در چارچوب رویکرد قرینه‌گرایانه قابل طرح است. قرینه‌گرایی رایج‌ترین رویکرد در مباحث معرفتی است و معرفت‌شناسان پرشماری در این نحله جای می‌گیرند. قرینه‌گرایی قرائت‌های متنوعی دارد؛ اما روح کلی آن، تناسب توجه باور با میزان شواهد و قرائن است. در اینجا این قرائت از قرینه‌گرایی را که کم‌اشکال و جامع‌تر است، محور قرار می‌دهیم:

S در باور به P در T موجه است اگر و تنها اگر شواهد E به نفع آن باور در T در دسترس S باشد و او براساس آن شواهد بدان گزاره باور کند.

قرینه‌گرایی به دو شاخه مبتنی بر جواز^{۱۴} یا الزام^{۱۵} تقسیم می‌شود. اگر پس از فراهم آمدن شواهد، باور به گزاره موردنظر جایز بود و قرائن تنها شرط جواز التزام معرفتی به آن باور بود، رویکردی جوازی از قرینه‌گرایی ارائه شده است؛ اما اگر حضور قرائن با ایجاب باور همراه بود، نسخه لزومی از قرینه‌گرایی پیشنهاد شده است (Feldman, 2000: 679-680):

- نسخه جوازی: باور به P مستلزم داشتن E است.

- نسخه لزومی: باور به P مستلزم داشتن E است و فراهم بودن E مستلزم باور به P است.

روشن است که نسخه لزومی کامل‌تر است؛ زیرا نسخه جوازی در بجه‌ای رو به بی‌باوری پیش‌روی عاملان معرفتی می‌گشاید و آنها می‌توانند در عین موجه و معقول بودن، هیچ باوری نداشته باشند؛ درحالی‌که غایت کنش‌های معرفتی دستیابی حداکثری به معرفت است که این با بی‌باوری در تضاد است. اگر نظریه معرفتی افراد را به اکتساب باور ملزم نکند، مسیری منتهی به شکاکیت مقابل آنها نهاده است. (ibid)

۳. آنتونی فلو و پیش‌فرض ناخدا باوری

بیش از همه، نام آنتونی فلو با پیش‌فرض در مسئله وجود خدا گره خورده است. از این رو ایده او با تفصیل بیشتری بررسی خواهد شد. ابتدا باید نگاه فلو به لادری‌گرایی و خدا نا باوری سلبی^{۱۶} تبیین گردد. لادری‌گرا معتقد است در باب وجود خدا باور سلبی یا ایجابی وجود ندارد (به دلیل عدم وجود دلیل تام به نفع هر یک از طرفین یا به علت تکافؤ براهین دو طرف و هموزنی کامل آنها یا ...). یا نمی‌تواند وجود داشته باشد (به سبب نقص در قوای شناختی انسان یا چالشی در اصل مقوله خدا یا ...). آنتونی فلو خدا نا باوری سلبی را اعم از لادری‌گرایی می‌شمارد و آن را بی‌باوری در باره مفهوم و تصور و سپس تصدیق خدا می‌داند. به بیان دیگر، لادری‌گرا این پیش‌فرض را دارد که خدا مفهومی مشخص و سازوار و وجوداً امری ممکن است و تصور معقول و مشروعی از خدا دارد؛ اما اثباتاً نمی‌توان وجود یا عدم وجود او را تصدیق کرد. در مقابل، خدا نا باور سلبی همین اندازه را هم نمی‌پذیرد. فلو در پردازش این ایده هم معرفت را بهتر و مهم‌تر از باور صادق صرف می‌داند؛ هم پرهیز از کذب و خطا را بهتر از کسب باور صادق می‌پندارد و هم مناظرات رایج را بهترین شیوه برای تعیین تکلیف حقیقت در موارد اختلافی می‌شمارد. (Wainwright, 2003: 76-80)

14. permission

15. requirement

۱۶. از خدا نا باوری سلبی به «ناخدا باوری» نیز تعبیر می‌شود که ترجمه atheism است. فلو معتقد است a در ابتدای این واژه نه در معنای ضد و انکار که تنها به معنای غیر یا واژه پیشوندی «نا» است. در ادامه مقاله نیز ناخدا باوری به معنای عدم باور به خدا است نه باور به عدم خدا.

پس فلو معتقد است: (۱) پیش‌فرض در مسئله وجود خدا بی‌باوری (تصوری و تصدیقی) است؛ (۲) تا زمانی که خدا باور یا خدا ناباور دلیلی معتبر بر اثبات مدعای خود اقامه نکنند، بی‌باوری به قوت خود باقی و موضعی معقول است. این بی‌باوری روشی، پیش‌فرضی است که فلو نقطه آغاز بحث می‌داند. چنان‌که روشن است، او بر اصل «عدم» تأکید می‌کند و آن را امری می‌داند که تا زمانی که چیزی اضافه بر آن اثبات نشده، باید بدان متمسک شد. پس از نظر فلو، ابتدا خدا ناباور سلبی قرار می‌گیرد؛ سپس لادری‌گرا؛ سپس خدا باور و خدا ناباور ایجابی (Flew, 1972).

۱-۳. دلایل فلو بر پیش‌فرض ناخدا باوری

الف) استدلال مبتنی بر شباهت

این یک اصل حقوقی قدیمی است که: «وظیفه اثبات برعهده کسی است که تصدیق می‌کند، نه کسی که تکذیب می‌کند». ترجمه‌ای با وفاداری کمتر به متن چنین است: «وظیفه اثبات برعهده کسی است که طرح دعوا می‌کند، نه برعهده مخالف». به نظر فلو، این برداشت کاملاً روا و بجاست؛ زیرا تا دعوایی طرح نشده باشد، مخالفی وجود ندارد که بخواهد مخالفت کند و دلیل بیاورد. در نتیجه اول باید مدعی دعوی خود را طرح کند و روشن است که نمی‌تواند بدون مبنا و از روی میل یا آرزو به طرح مدعا بپردازد. تا زمانی که او دلیلی نیاورده باشد، مدعی او قابل پذیرش نیست و این همان خواست و مدعای مخالف اوست. خود فلو به درستی تصریح می‌کند که این اصل در چارچوب منازعه قابل تمسک است و خارج از آن نمی‌تواند فصل‌الخطاب قرار گیرد؛ با این حال، می‌توان در گام نخست، آن را مبنا برای یک رویه قرار داد و نگاه عملی به مسئله داشت. هر مکتبی رویه‌ها را براساس اهداف و آرمان‌ها سازمان می‌دهد. برای نمونه در مثال حقوقی یادشده، اگر نزد کسی تبرئه نشدن مهم‌تر از محکوم نشدن باشد، آنگاه او می‌تواند فرض گناه‌کاری را بپذیرد و آن را اصل قرار دهد. در نتیجه تعداد موارد محکومیت بیشتر از تبرئه خواهد بود و او با تمسک به اصل یادشده، ابتدائاً نمونه‌های موردعلاقه زیادی خواهد داشت. پس به لحاظ عملی و نتیجه‌گرایانه، رویه‌ها معطوف به اهداف تعریف و تعیین می‌شوند.

فلو معتقد است فرض ناخدا باوری و فرض بی‌گناهی به دلیل شباهت‌هایی که بین آنها وجود دارد، در یک تراز هستند و بنابراین ارزش یکسانی دارند. این شباهت‌ها از این قرار است:

۱. کاربرد مشترک واژه اثبات: منظور از اثبات در اینجا هر نوع دلیل کافی است که معنایی رایج است. برخی متدینان از جمله کاتولیک‌های رومی - بنابر اعتقادنامه‌های رسمی مسیحیان از جمله شورای واتیکان - معتقدند: همه می‌دانند که اثبات وجود خدا ناممکن است. واژه به کاررفته در این مدعا «demonstrari» (واژه لاتینی به معنای برهان) بوده که بعدها با «certo cognosci» (کلمه لاتینی به معنای علم قطعی) جایگزین شده است. بنابراین مقصود این بوده که اگرچه وجود خدا قابل اثبات است، نمی‌توان به صورت قطعی و با براهین غیرقابل انکار او را اثبات کرد. پس اگر مقصود از اثبات، آوردن دلایل غیر قابل رد و انکار و ارائه استدلال‌های محکم منطقی باشد،

مدعای متدینان سرسخت وجهی خواهد داشت؛ اما مقصود از اثبات در وظیفه اثبات، خالی از وجه نبودن مدعا و ارائه پشتوانه عرفی برای آن است؛ هرچند ممکن است این پشتوانه معرفتی در نهایت نقض و رد شود. فلو که مدعی است وظیفه اثبات در مباحث معرفتی هم طراز اصل بی‌گناهی در حقوق است، اثبات گنه‌کاری ازسوی دادستان را نیز به معنای همین میزان اثبات عرفی می‌داند. در نتیجه معیار فقط قیاس استنتاجی به معنای خاص کلمه نیست (Flew, 1972: 32).

۲. نقض‌پذیر^{۱۷} بودن هر دو. بی‌گناهی در قانون امری معمول است و ازسویی اینکه در موارد بسیاری نقض می‌شود هم امری رایج است و بسیار اتفاق می‌افتد که دادستان با ادله کافی حکم به گنه‌کاری فردی می‌دهد و این نشان می‌دهد بی‌گناهی فرض لایتغیری نیست که همیشه به همین حال باقی بماند. این یک اصل است و در عین حال در موارد پرشماری هم نقض می‌شود. به بیان دیگر، بی‌گناهی یک زمینه‌است و در حالت عادی این زمینه پایدار است؛ حال اگر وضعیتی جدید رخ داد و این زمینه متزلزل شد، هیچ تخریفی صورت نگرفته‌است و به همان دلیلی که اصل بر بی‌گناهی بوده (به دلیل نبود شواهدی بر گناه) اکنون به وزان همان دلیل (تحقق شواهد بر گنه‌کاری) از اصل یادشده رویگردانی می‌شود. فلو می‌گوید خدا ناباوری سلبی هم یک اصل مسلم و غیرقابل تغییر نیست. یک تحقیق نظام‌مند و عالمانه باید از پیش فرض خدا ناباوری سلبی آغاز شود و وظیفه اثبات بر عهده خدا باور و خدا ناباور است. این به معنای آن نیست که خدا ناباوری ایجابی یک فرض غیر قابل تغییر در نظر گرفته شده‌است. «خدا نیست» آغاز یک تحقیق علمی در این باره‌است و هر آن ممکن است به «خدا هست» تبدیل شود. به محقق تکلیف نمی‌شود که تو باید به عدم وجود خدا برسی، بلکه گفته می‌شود از عدم وجود خدا شروع کنی، سپس براساس قرائن به هر نتیجه‌ای رسیدی، آن حجت است. فلو البته تأکید می‌کند که فهم این فرق برای مؤمنان عادی بسیار دشوار است و آنها گمان می‌کنند با پذیرش آن، قافیه را به ملحدان باخته‌اند. به تعبیر دیگر، این یک فرض روشی است، نه حقیقی. روش چنین اقتضا می‌کند که این فرض را مبنا قرار دهیم، نه اینکه باور ما حقیقتاً چنین (خدا نامحور) است (Flew, 1972: 33).

یکی از تفکیک‌های مهم در مباحث علمی، بازشناسی مقام کشف از مقام داوری است. در فلسفه علم معمولاً علم را شامل دو مرحله کشف^{۱۸} و داوری^{۱۹} می‌دانند. هنگامی که دانشمند در مقام جمع‌آوری داده‌ها و اکتشاف نظریه‌ها است، در مقام کشف قرار دارد و آن هنگامی که در مقام تحلیل این داده‌ها و بازبینی آزمایش‌ها و موجه‌سازی نظریات و فرضیات برمی‌آید، در مقام داوری است. فلو معتقد است فرض ناخدا باوری مربوط به مقام داوری و توجیه‌است، نه مقام کشف (Flew, 1972: 40). نقطه

17. defensible

18. context of discovery

19. context of justification

عزیمت است. نه محل استقرار و قرار. فلو بعدها هم تصریح می‌کند که این پیش‌فرض در بهترین حالت آن، یک نقطه شروع به لحاظ روشی است، نه یک نتیجه هستی‌شناسانه (Flew, 2008: 56).

۳. در عین حال و ضمن غیرمحتوایی دانستن این دو فرض، نباید از اهمیت آنها کاست و آنها را صرفاً تشریفاتی دانست. اینکه فرض ناخدا باوری یا بی‌گناهی را بپذیریم یا خدا باوری و گناهکاری را، در نوع نگاه ما و ادامه شیوه بحث و گفتگو تفاوت ایجاد می‌کند. بی‌گناه انگاشتن افراد مقتضی اصول و روش‌های خاصی در مباحث حقوقی است که گناهکار پنداشتن چنین نیست؛ به همان وزن اگر فرض در مباحث معرفت‌شناسی دینی بر ناخدا باوری باشد، با نگاهی وارد مسائل معرفتی و الاهیاتی می‌شویم که در فرض خدا باورانه به هیچ‌وجه چنان نمی‌اندیشیم و این تفاوت دو نگرش و روش بحثی چه بسا به نتایج متفاوتی بینجامد. پس پیش‌فرض خدا باوری سلبی یک استراتژی مهم و حساب‌شده نزد فلو است (Flew, 1972: 34-35).

۴. این اصول و فروض حتی اگر بارها نقض شوند، باز هم نمی‌توان گفت این قانون حقوق یا معرفت‌شناسی دچار تزلزل بنیادین شده است یا اینکه روش قاضی یا پژوهشگر معرفتی در اتخاذ این تصمیم غلط بوده است. اینها پیش‌فرض‌هایی هستند که مبنای کار حقوقی یا معرفتی قرار می‌گیرند و اینکه در ادامه چه اتفاقی می‌افتد مهم نیست و هیچ نقصانی در فرض گرفتن آنها در موارد دیگر پدید نمی‌آید. به تعبیر دیگر، ما به لحاظ روشی کار درستی انجام داده‌ایم؛ هر چند محتوا بارها نقض شود (Flew, 1972: 41).

(ب) استدلال مبتنی بر شرط معرفت

فلو در گام دوم تلاش می‌کند مدعای خود (پیش‌فرض بی‌باوری) را معطوف به اهداف خاص آن توجیه کند و در این راه از شرط مهم معرفت، یعنی «توجیه» بهره می‌برد تا چون معرفت به خدا نیازمند توجیه است، ما نقطه آغاز را بی‌باوری بدانیم و در مقابل، از مدعی نفی یا اثبات آن دلیل مطالبه نماییم. توضیح آنکه، افلاطون معرفت را برتر از باور صادق صرف می‌دانست و عنصر توجیه را شرط مهمی در معرفت و در نتیجه اثبات متافیزیکی امور می‌دانست. فلو با بازگو کردن و تأیید این نکته، ما را ابتدا خالی‌الذهن با بی‌باور نسبت به خدا می‌داند که برای عبور از این خنثا بودن نیازمند دلیل هستیم. به بیان دیگر، فرض ناخدا باوری معطوف به اهداف خود قابل توجیه است. درباره خدا مسئله ما این است که آیا خدا وجود خارجی دارد و آیا می‌توان به او معرفت پیدا کرد یا نه. اگر بتوان معرفت پیدا کرد، یعنی هم او وجود خارجی دارد هم ما توانسته‌ایم به درستی به این وجود آگاه شویم. حال چون کسب معرفت امری مهم است و برای نیل به آن باید دلایل کافی و وافی را داشت، پس معطوف به چنین آرمانی باید فرض بحث را به دورترین نقطه ممکن، یعنی ناخدا باوری برد تا بتوان برای اثبات خدا از توان حداکثری و دلایل قوی بهره برد: «اگر قرار بر اثبات وجود خدا است، باید دلیل کافی برای باور به آن داشته باشیم و تا چنین دلیلی پیدا نشده باشد، باور ما موجه نخواهد بود و در چنین شرایطی تنها موضع معقول خدا باوری سلبی یا لادری‌گرایی است. در نتیجه وظیفه اثبات برعهده مدعی است» (Flew, 1972:)

38). پس به اعتقاد فلو، مدعیان خدا باوری باید ابتدا معنای مورد نظر خود از خداوند را بیان کنند و به عبارتی، تبیین مفهومی کنند و ثانیاً ادله کافی برای توجیه باور به وجود این خدا را ارائه نمایند. روشن است که چون مسئله خدا و حیات و مرگ جاودانه بسیار مهم است، باید حساسیت بالایی داشت و هر چیزی را به مثابه دلیل قرار نداد. انتقال آغاز بحث به دورترین نقطه ممکن (سلب تصویری و تصدیقی) و سخت گیری در معیار و مصداق دلیل و قرینه بر آن، راهکاری است که فلو برای مهمترین و تأثیرگذارترین مسئله جهان در پیش می‌گیرد.

۲-۳. ارزیابی انتقادی

۱. اشکال نخست از سوی کسانی است که اثبات عقلی خدا را از اساس غلط می‌دانند و تلاش‌های معرفتی برای این غایت را ناکام می‌شمارند. بر این اساس، ساحت باور به خدا در محدوده عقل نیست و ایمان و عقل در دو ساحت متفاوت جای دارند. با پذیرش این مبنا، اعتراض آنها به همه بحث‌های معرفتی و از جمله پیش فرض خدا باوری درست است؛ اما فلو حتی با لحاظ این مبنا، باز هم فرض خود را حاکم می‌داند، زیرا نمی‌توان بحث معرفتی وجود خدا را یله رها کرد و نوعی آنارشیسم معرفتی را توصیه کرد و باید بتوان گفتگوهای صورت گرفته در این زمینه را ارزیابی کرد. دلایل معرفتی به سود یا زیان باور به خدا اگرچه طبق فرض مستشکل نمی‌توانند مطلوب را اثبات کنند، با یکدیگر قابل مقایسه هستند و می‌توان آنها را راجح یا مرجوح دانست. فلو در اینجا هم فرض خدا باوری را معتبر می‌داند و معتقد است در بین ادله راجح به سود و زیان باور به خدا، باید مبنا را عدم وجود او قرار داد و دلایل به سود آن باوری اقامه شود که احتمال صدق آن بیشتر است؛ یعنی همان استدلال غیرعقلی که بر محتمل تر بودن خدا باوری دلالت دارد، در مقام رد این پیش فرض است که خدا باوری و خدا نا باوری هیچ کدام محتمل تر از دیگری نیست. اگرچه دلایل در چنین رویکردی از سنخ دلایل عقلی و استدلالی نیستند، با این حال باید در قالب یک دلیل قرار گیرند و بتوان آنها را عرضه کرد و فرد بتواند بگوید بر اساس احتمال بیشتر یا تجربه مستقیم یا رویکرد مصلحت اندیشانه چنین باوری را برگزیدم. اینها خود فرآیند دلیل آوری و نیازمند نقطه آغاز است و فلو مدعی است از این حیث تفاوتی بین رویکردهای عقل گرایانه و عقل ناگرایانه نیست (Flew, 1972: 35-36).

به نظر می‌رسد تلاش فلو برای توسعه مبناي خود در جهت فرض ایمان گرایانه نافرجام است؛ زیرا کسی که عقل را در دایره ایمان حجت نمی‌داند، دلایل اقامه شده له یا علیه باور به خدا را به کلی بی‌اهمیت و در غیر موضع خود می‌داند و در نتیجه به مرحله‌ای نمی‌رسد که بخواهد پیش فرض آنها را بررسی کند. به بیان فنی‌تر، رویکردهای ایمان گرایانه تخصصاً از مباحث قرینه گرایانه خارج هستند و مبناي فلو هم در یک چارچوب قرینه گرایانه تعریف می‌شود. برای نمونه، اینکه ویتگنشتاین بازی‌های

زبانی را در مقوله ایمان مطرح می‌کند یا پایه بودن باور به خدا در نگاه پلانتینگا در یک فرآیند معرفتی، هیچ‌کدام مبتنی بر فرض عدم خدا و سپس اثبات وجود او نیست.

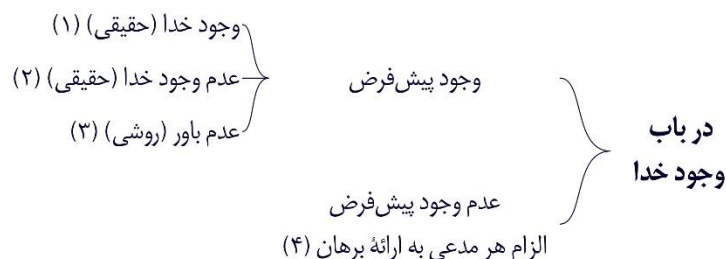
۲. برخی معتقدند اصل فلو بیش از اندازه کلی است و درصدد تعیین تکلیف برای همه با بیان یک فرض ثابت است؛ درحالی‌که بحث برای هر کسی از جایی آغاز می‌شود که مسئله اوست و او در آنجا ایستاده‌است. جان هیک این اشکال را چنین بیان می‌کند که دین‌داران وجود خدا را استنتاج نمی‌کنند تا از آنها بخواهیم بحث را از جای خاصی شروع کنند و به لحاظ روشی به آنها توصیه‌های خاصی داشته باشیم؛ همان‌طور که ما جهان را استنتاج نمی‌کنیم، بلکه می‌یابیم. پس نباید عقلانیت را بر گزاره وجود خدا و بحث درباره پیش‌فرض‌های آن محصور دانست؛ بلکه اگر دین‌داران با تجربه‌های دینی خود به خدا معتقد می‌شوند، باید عقلانیت را در همین حوزه متمرکز کنیم و برای نمونه بگوییم اگر او تجربه‌های خاصی در زمینه وجود خدا داشت و با توجه به آنها نتوانست از باور به خدا جلوگیری کند، عقلانی رفتار کرده‌است. تجربه‌ها چنان قوتی دارند که فرد را به سوی باورهایی خاص می‌کشاند و او چاره‌ای جز پذیرش آنها ندارد. پس محور سنجش عقلانی، کنش پساتجربه‌ای افراد است (Hick, 1967: 86). هیک بر نکته درستی تأکید کرده‌است و فلو هم آن را می‌پذیرد (Flew, 1972: 39). فرق است بین بررسی معرفت‌شناختی یک گزاره به صورت مستقل و اینکه فردی در رد یا قبول باوری مبتنی بر تجربه از سرگذراننده معقول است یا خیر. تجربه‌کننده ایمان خدا را می‌یابد و ادراک می‌کند؛ اما اثبات‌کننده خدا آن را می‌سنجد و تحلیل می‌کند. با این حال، آنچه در مباحث معرفت‌شناختی مطلوب است، ارزیابی ارزش معرفتی باور براساس معیارهای واقعی و به عبارتی، بررسی معرفت بودن گزاره‌ها است. هر کس در برگزیدن باورهای خود آزاد است؛ اما اگر محور ارزیابی ما، مسئله‌ای متافیزیکی باشد، آنگاه دیگر خواست و کنش افراد معیار نیست و در آنجا معیارهای جهان‌شمول حاکم است. کسانی که خدا را می‌یابند، نیازی به استدلال ندارند و آنجا حرفی از شواهد و قرائن نیست و نقطه شروعی هم در کار نخواهد بود. فلو اینجا را محل نزاع نمی‌داند و با هیک همراه‌است؛ اما آنجا که بحث کاملاً معرفتی است، باید با یک روش مقبول، فرآیند تحقیق را از جایی شروع کرد. کسی که به خدا باور دارد، هر اندازه تأکید کند و اصرار ورزد که خدا باور است، ذره‌ای در داوری عقلانی او درباره تجربه‌ای که از سر می‌گذراند یا داوری عقلی درباب باور او تأثیری ندارد. این یک دوگانه مهم و عام است که آیا امری به نام معرفت‌شناسی عام و ارائه هنجارهای جهان‌شمول و ارزیابی باورها فارغ از بافت اجتماعی و فرهنگی و نیز شخص و شخصیت صاحب باور امری مفید / مفیدتر یا درست / درست‌تر است یا تحلیل فرآیندی و نگرش همه‌جانبه به باورها امری مفید / مفیدتر یا درست / درست‌تر است. عبارت دیگر این سخن در ادبیات بحث، تفکیک بین یقین روان‌شناختی و یقین منطقی است. مؤنمان اغلب از طریقی غیرمعرفتی به یقین روان‌شناختی می‌رسند و باور خود را عمیقاً می‌پذیرند؛ اما یقین منطقی و سنجش ارزش باور با معیارهای عقلانیت و تطابق آنها با واقع در گرو معیارهایی مجرد از

خواست و بافت افراد و اموری جهانشمول و عقلی است. فلو با پذیرش اشکال هیکن، جمع بین هر دو را می‌پذیرد و هر یک را مشمول هنجارها و قواعد خاص خود می‌داند. آنچه فلو به دنبال آن است، فارغ از این بحث جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و بیوگرافیک و صرفاً بحثی معرفت‌شناسانه است. ضمن اینکه در زمینه باور به خدا دخالت عوامل غیرمعرفتی مانند گناه در گرایش به عدم خدا و نیز آرزواندیشی در جهت باور به خدا در کمین مدعیان خواهد بود و از این جهت هم هر دو مساوی‌اند و به رسمیت شناختن باور زمینه برای هر فرد چندان معقول نیست (Flew, 1972: 40).

شالکوفسکی نیز معتقد است وظیفه اثبات امری بافتمند است و ربطی به ایجابی یا سلبی بودن مدعا ندارد. برای نمونه، در جهان علمی کنونی ما اگر کسی منکر الکترون‌ها شود باید دلیل بیاورد؛ زیرا وجود آنها امری پذیرفته‌شده و مسلم است. پس وظیفه اثبات به عهده «مخالف مدعاهای باسابقه و پذیرفته‌شده» است. (Shalkowski, 1989: 6) اکنون با حاکم دانستن این اصل، وظیفه اثبات برعهده کیست؟ اگر در جوامع غربی این امر را لحاظ کنیم، هیچ‌یک از خداباوری یا خدا ناباوری باور غالب و رایج و باسابقه نبوده است. این در جوامع متدین با سابقه چند قرن قابل تطبیق است، اما جوامع مدرنی که خدا ناباوری مدتی پارادایم غالب آنها بوده قابل تطبیق نیست. اگر قرار است کسی که مدعای مناقشه‌برانگیزی را مطرح می‌کند، دلیل بیاورد، هم خدا باور و هم خدا ناباور مشمول این حکم هستند. ضمن اینکه واحد شمردن یک جامعه هم امری دشوار است. در بیشتر جوامع مدرن چنین است که در آکادمی‌ها خدا ناباوران بیشتر و قاطع‌تری وجود دارند تا در حاشیه شهرها و این اطلاق یک حکم واحد بر آن شهر یا کشور و به رسمیت شناختن باور باسابقه و پذیرفته‌شده را با چالش مواجه می‌کند.

۴. موقعیت‌های معرفتی زمینه در اثبات خدا

رویکردهای مختلف به وجود پیش‌فرض در گفتگوی معرفتی حول وجود خدا از این قرار است:

۱. برخی همچون پلانتینگا باور به خدا را برای خدا باور «پایه»^{۲۰} می‌دانند که از دیگر باورها استنتاج نشده است. او با نقد این دیدگاه که «تنها باورهای بدیهی و خطاناپذیر می‌توانند واقعاً پایه باشند»، مدعی است خود این گزاره که غیر بدیهی و غیر خطاناپذیر است، به نحو پایه پذیرفته شده و در نتیجه خودشکن است؛ بنابراین می‌توان گزاره‌های پایه دیگری نیز داشت. در بعد ایجابی هم او معتقد است با تکیه بر کارکرد درست قوای شناختی، گزاره «خدا وجود دارد» پایه‌است و این پایه شمردن آن امر نامعقولی نیست. این گزاره صادق است و منکر آن باید دلایل خود را ارائه کند. در نتیجه وظیفه اثبات از عهده خدا باور خارج و باور او بدون استدلال هم حجت و قابل پذیرش است و الاهیات طبیعی تنها در صورت بروز براهین علیه وجود خدا ضروری است و ارزش ثانوی و در موقع لزوم دارد. این نگاه به تقدم باور به خدا بدون نیاز به دلیل و البته مبتنی بر مؤلفه‌ای چون کارکرد درست قوا و بینش درست یک مؤمن، از سنخ پیش‌فرض حقیقی دانستن خدا باوری است، نه پیش‌فرض روشی دانستن آن. خود پلانتینگا نیز تصریح می‌کند که پذیرش خدا باوری به صورت آزمایشی و موقت یا به‌مثابه فرضیه عجالتی هیچ ارزشی ندارد (Plantinga, 1979: 27) که مقصود او همان تلقی به قبول آن به لحاظ روشی و نقطه آغاز بحث است. وین‌رایت نیز با الهام گرفتن از جیمز معتقد است بی‌باوری مستلزم سرکوبی غریزه دینی طبیعی موجود در انسان‌ها است و اگر اعتماد به قوا و غرائز طبیعی امری معقول است، در غیاب دلایل متقاعدکننده برای ترک چنان اعتمادی، پیش‌فرض به سود باور دینی است. به اعتقاد او، در اموری مانند وجود اذهان دیگر و نیز وجود جهان خارج ما نیازی به اثبات نداریم و وظیفه اثبات را بر عهده مدعی چنین اموری نمی‌دانیم؛ زیرا این امور را شهوداً و در بادی‌نظر می‌پذیریم و پذیرش آنها را معقول‌تر از انکار آنها می‌شماریم و این چیزی جز استعداد معرفتی قوی ما نیست. درباره نگاه دینی به جهان نیز ما جرا چنین است و قوای معرفتی ما جهان را مخلوق عاملی ماورائی می‌داند و لازمه اعتماد به این قوا، پیش‌فرض گرفتن واقعی خدا باوری است (Wainwright, 2003: 81).

رویکرد پلانتینگا جایگاه مهمی در فلسفه دین معاصر دارد. متفکران پرشماری نیز در سنت‌های مختلف دینی به بی‌نیازی باور به خدا از توجیه اعتقاد داشته‌اند. علاوه بر چالش جدی موسوم به کدو تبیل در برابر مدعای پلانتینگا و اینکه لازمه سخن او پایه دانستن هر گزاره ادعایی خواهد بود، به طور کلی معضل چنین رویکردهایی^{۲۱} این است که از چارچوب قرینه‌گرایانه و در نتیجه پارادایم درون‌گرایانه خارج هستند و پشتوانه باور به خدا را امری خارج از دسترس عامل و متکی به قوای معرفتی یا زمینه و زمانه عامل می‌دانند. در نگاه برون‌گرایانه سخن از اثبات نیست تا معین کنیم آن وظیفه کیست؛ بلکه

20. basic

۲۱. البته پلانتینگا با نقد میناگرایی سنتی، قرآنتی دیگر از میناگرایی را می‌پذیرد و باور به خدا را در زمره گزاره‌های پایه آن نظام می‌نشاند؛ اما در فرآیند اثبات پایه بودن آن از شیوه‌ای مشابه برون‌گرایان بهره می‌برد.

باید با نقد نگرش درون‌گرایی معرفتی، به گونه معقولی از رویکرد برون‌گرایی و موجهیت باور برآمده از آن طریق دفاع شود.^{۲۲}

۲. در این حالت، خداناباوری فرضی درست و اولیه است و تا زمانی که ابطال نشده، جزماً باید به عدم وجود خدا حکم کرد. طبیعت‌گرا مدعی است نقطه آغاز در هر بحث فلسفی و متافیزیکی طبیعت‌گرایی است و هر آنچه خارج از چارچوب طبیعت است، باید انکار شود مگر اینکه در چنین چارچوبی بتوان وجود آنها را توجیه کرد. روشن است که چون سخن بر سر خدای مورد ادعای ادیان و موجودی کامل و مجرد از امور مادی و طبیعی است، چنین امری به سرانجام نخواهد رسید؛ مگر اینکه تصویری طبیعت‌گرایانه از خدا پیش نهاده شود یا اینکه از درون خود طبیعت‌گرایی نتیجه گرفته شود که موجودی مافوق طبیعی باید وجود داشته باشد. برخی دیگر چنین استدلال کرده‌اند که موقعیت زمینه آن مبنایی است که طرفین گفتگو بر آن توافق دارند. در مناظره خداناباور و خداناباور نیز هر دو وجود جهان فیزیکی را قبول دارند؛ حال خداناباور چیزی بیش از این تعهد نمی‌کند و درمقابل، خداناباور است که وجودی متعالی و ماورای طبیعی را به‌مثابه خالق این جهان معرفی می‌کند. پس پیش فرض بحث خداناباوری است. در پاسخ باید گفت خداناباور هم همچون خداناباور فراتر از اصل مشترک (تحقق جهان خارجی) تعهدی دارد و آن اینکه: چیزی بیش از این مقدار وجود پذیرفته‌شده (جهان خارجی) وجود ندارد که این در اصل همان نفی موجودی به‌مثابه خالق (خدا) است. پس خداناباور هم از وظیفه ارائه ادله برکنار نیست (Poidevin, 2010: 47). همچنین برخی خداناباوری را به دلیل موقعیت سلبی^{۲۳} یا مقبول اکثریت^{۲۴} بودن آن یا احتمال کمتر صدق^{۲۵} خداناباوری، فرض مقدم و صادق دانسته‌اند که هر یک از مدعاها محل خدشه‌است. ما باورهای ایجابی فراوانی را در زندگی روزمره به طور شهودی یا پایه می‌پذیریم. همچنین مقایسه کمی بین خداناباوران و خداناباوران ضمن اینکه نمی‌تواند معیاری معرفت‌شناختی باشد، در جوامع مختلف دارای فراوانی متنوعی است. از سوی دیگر، میزان برتری احتمال خداناباوری یا خداناباوری اغلب براساس معیارهای غیرمعرفتی است و قرائنی در این زمینه وجود ندارد و به فرض وجود قرائن، دلیلی بر تحقق آن فرض نیست و حداکثر می‌توان آن را پیش فرض روشی دانست که آن هم فاقد ارزش صدق است. (Poidevin, 2010: 47-50).

اسکریون (Scriven, 1966: 103) و هنسن (Hanson, 1972: 323) هم نگرش معقول را در برابر عدم دلایل کافی فرد مؤمن، باور به عدم خدا (الحاد) می‌دانند، نه عدم باور به خدا (لاادری‌گرایی). به اعتقاد آنها، برای توجیه الحاد نیازی به برهان علیه وجود خدا نیست؛ عدم قرینه بر خدا، قرینه بر

۲۲. البته در هم‌آوردی بین درون‌گرایی و برون‌گرایی نیز نیاز به اثبات برتری یکی بر دیگری داریم که این وظیفه اثبات اولاً بر عهده هر دو، و ثانیاً غیر از آن وظیفه اثباتی است که در مسئله این مقاله از آن سخن رفت.

23. negative position

24. held by the majority

25. less likely to be true

عدم اوست. در نتیجه S در عدم باور خود به خدا موجه خواهد بود؛ زیرا در نپذیرفتن شهادت طرفین برحق است و باید به حالت قبلی خود یا همان اصل مراجعه کند که عدم اعتقاد به خداوند است:

اگر S برای مدعای وجودی ایجابی P دلیل کافی نیافت، او باید P را انکار کند (P~ را برگزیند)

البته این مدعا در زمینه انکار حالات معرفتی خنثی بیان شده است و اینکه ما همیشه باید نسبت به قضایا یا تصدیق‌کننده باشیم یا منکر و حالت خنثی وجود ندارد؛ اما اینکه آنها عدم دلیل را به دلیل بر عدم بازمی‌گردانند، نشان از پیش‌فرض گرفتن آن حالت عدمی است. جالب آنکه مایکل مارتین که خود ناخدا‌باور است، ملحدان را موظف به اقامه دلیل کرده و مدعی است خدا‌نا‌باوران سلبی هم باید نشان دهند ادله خدا‌باوران ناکافی هستند (Martin, 1992: 34) و گرایش معرفتی او باعث نشده از رویه معرفتی معیار خارج شود.

این نگاه به مسئله نیز ناقص و نادرست است و ادعای نبودن خدا با ادعای بودن او هم‌ارز است. نشان دادن متافیزیک جهان به گونه‌ای که تنها با عدم خدا سازگار باشد و وجود او مؤونه افزونی داشته باشد، خود مبتنی بر مدعاها و پیش‌فرض‌هایی است که نیاز به اثبات دارد. فرض بر آن بود که ادعای پیش‌فرض و نهادن وظیفه اثبات بر عهده مخالف، در چارچوب قرینه‌گرایانه باشد و براساس اصول این رویکرد معرفتی، گزاره نیاز به توجیه دارد و در این میان فرقی بین گزاره ایجابی و سلبی نیست و همچنین گرایش‌های درونی نیز دخالتی در تعیین پیش‌فرض یا برتری یک طرف ندارند.

۳. اتخاذ بی‌باوری به‌مثابه پیش‌فرض یعنی آنکه اصل آن است که ایجاباً یا نفیاً مدعایی درباره وجود خدا نداشته باشیم. شرح این مدعا در تبیین سخنان فلو رفت. نیلسون هم معتقد است به لحاظ اخلاقی موقعیت برتر آن است که کاملاً غیرمتعهد بمانیم تا زمانی که دلایل کافی برای یک تعهد خاص فراهم شود. این با مدعای فلو درباره روشی بودن پیش‌فرض او همخوان است؛ زیرا تنها در حالت پیش‌فرض حقیقی است که تعهد ایجاد می‌شود (Nielsen, 1977: 147). آنتونی کنی نیز معتقد است به صورت کبروی مشکلی نیست که موقعیت پیش‌زمینه‌ای درباب وجود خدا در میان باشد؛ اما این موقعیت نه سود خدا‌باور است و نه به سود خدا‌نا‌باور؛ نه خدا‌باور می‌تواند خود را از ارائه دلیل بر کنار بداند و مخالف را ملزم به ارائه دلیل کند و نه خدا‌نا‌باور حق بر کنار ماندن و مطالبه دلیل از طرف مقابل دارد. اصل این است که درباره وجود خدا چیزی نمی‌دانیم تا اینکه کسی بتواند علیه یا له او دلیل کافی و لازم ارائه نماید. استدلال‌های کنی چنین است:

(الف) ادعای علم و اعتقاد نیازمند دلیل و اثبات است، اما در جهل (عدم علم)، اعتراف ما کافی است؛ آنگاه دیگر کسی از ما دلیل نمی‌خواهد.

(ب) باور به وجود یا عدم وجود خدا یک تعهد کامل است و تعهد نیازمند دلیل و وجه تعهد است؛ درحالی‌که اعتراف به جهل چنین نیست و نمی‌توان آن را تعهد به شمار آورد. باور حاکی از وجه ایجابی و التزامی به امری است؛ درحالی‌که بی‌باوری نشان‌دهنده عدم چنین التزامی است (Kenny, 2009: 122).

کنی خود لادری گرا است و این رویکرد خود را در واکنش به دشواری گزینش از بین براهین له و علیه اثبات خدا می‌داند؛ اما تلقی کردن لادری‌گرایی به‌مثابه پیش‌فرض بیشتر شبیه فلو و در قالب روشی است، نه حقیقی؛ زیرا او لادری‌گرایی را بدون دلیل نمی‌پذیرد و برای آنکه آن را بدیل خدا باوری و خدا ناباوری بشمارد، ناتوانی انسان در سنجش براهین طرفین را برجسته می‌کند. پس به جهت تفاوت دلایل کنی برای پذیرش لادری‌گرایی به‌مثابه موضع نهایی با دلایلی که او در اولویت پیش‌فرض گرفتن آن موضع ارائه می‌کند، روشن می‌شود که مقصود او پیش‌فرض روشی است، نه حقیقی. او همچنین می‌گوید این برتری لادری‌گرا در موافق بودن مدعایش با اصل عدم، ساحل امنی برای او نیست. ممکن است کسی پاسخ هیچ‌یک از سوالات امتحان را نداند و در این کار خود را موجه جلوه دهد؛ اما این امر، فرد را در آن امتحان موفق نخواهد کرد (Kenny, 1983: 86). موضع نهایی کنی در لادری‌گرایی بودن خود مجال نقد و نقض مستوفی و مستغنی می‌طلبد؛ اما پیش‌فرض دانستن لادری‌گرایی ضمن اینکه با این ادله اثبات نمی‌شود، آورده‌ای هم ندارد؛ زیرا براساس اخلاق باور، هر اندیشمند عاقلی باید نسبت به مسائل بنیادین معرفتی (از جمله وجود خدا) حساسیت معرفتی و موضع معین داشته باشد و برکنار بودن از ماجرا و صرف گفتن «نمی‌دانم» کفایت نمی‌کند تا کنی بتواند این سادگی را نشانه موافقت مبنای او با اصل عدم کند.

۴. نداشتن پیش‌فرض یعنی آنکه وظیفه معرفتی ما آن است که از بین ایجاب، سلب و توقف، نقطه آغازی به معنای شأن برتر یا تقدم معرفتی (روشی و حقیقی) بین آنها وجود ندارد. سنخ بحث عقلی آن است که قوه عاقله اقتناع شود و این با رویه محاکم قضایی و حقوقی که اصل بر عدم، براءت و بی‌گناهی باشد، تفاوت دارد. بله، اینکه به هیچ‌یک از این سه تعهدی نداریم و باید آنها را ارزیابی کنیم، می‌تواند نقطه شروعی باشد؛ اما این نقطه شامل خود بی‌باوری هم می‌شود و این بی‌باوری مقسم است، نه قسم. در این صورت، تعبیر درست‌تر برای آن بی‌تعهدی است. شاید بتوان سخن پیش‌تر نیلسون را ناظر به چنین مبنایی دانست. پس این پیش‌فرضی است - اگر اصرار داشته باشیم آن را پیش‌فرض بنامیم - که با هیچ‌کدام از رویکردهای موجود یا ممکن در مسئله همخوان نیست. فلو جایگاهی را در نظر می‌گیرد که فرد می‌تواند بدان جا بازگردد و مأمونی معرفتی بیافریند؛ اما در رویکرد چهارم، دیگر بازگشتی به نقطه آغاز نیست و اگر فرد نتوانست در ایجاب یا سلب مبنایی برگزیند، جایگاهی سومی را به ناچار باید انتخاب کند. این بی‌باوری خود یک مبنای ایجابی و نیازمند پشتوانه معرفتی در شأن خود است.

به نظر می‌رسد موضع درست همین نگرش باشد. برای تحلیل مسئله، از خدا ناباوری سلبی مورد اشاره فلو آغاز می‌کنیم که خود شامل دو مرحله بود: گام نخست، ابهام تصویری و امکانی خدا که در نتیجه نیازمند تبیین مفهوم خدا و سازگاری درونی است یا به تعبیری، «وظیفه تبیین». گام دوم، بی‌باوری در زمینه تصدیق خدا است یا «وظیفه اثبات». بخش نخست مدعای فلو قابل پذیرش است. هر کس باید ابتدا تبیین و تعریف مفاهیم را ارائه دهد؛ اما این امر در قالب اصطلاح پیش‌فرض

نمی‌گنجد. درباره بخش دوم نیز غیر قابل اثبات بودن یا اثبات نشدن بالفعل خدا خود مبنایی مستقل و نیازمند اثبات است و دیگر در قالب پیش‌فرض نمی‌گنجد. همان قدر که اثبات وجود یا عدم وجود خدا مؤونه دارد، اتخاذ موضع خنثی و نداشتن مبنای محصلی در این باره نیز کفایت معرفتی خود را می‌خواهد. در این محور با سه مدعای باور به خدا، باور به عدم خدا و لادری‌گرایی مواجه هستیم که هر سه شأن یکسانی به لحاظ معرفتی دارند و طرفداران هر سه هم مدعی هستند و هم منکر؛ هم ادعای سلبی دارند و هم ادعای ایجابی؛ پس از گفتگوی معرفتی باید یکی را از بین این سه فاتح دانست و سخن او را موجه شمرد. اگر مدعای لادری‌گرا درست بود، این دیگر بی‌باوری حقیقی است، نه روشی. فلو می‌خواهد بی‌باوری را به نقطه صفر ببرد؛ اما در مقام تصدیق، هیچ‌یک از سه ضلع در نقطه صفر قرار ندارند و مدافعان باور ایجابی، باور سلبی و باور توقفی هر سه همزمان فعالیت معرفتی خود را آغاز می‌کنند و دلایل اثبات مدعای خود و نفی دو شق دیگر را عرضه می‌کنند. اینکه افراد در ابتدا خالی‌الذهن هستند، به معنای بی‌تعهدی به هر یک از مبانی است و بی‌باوری در اینجا خود مولود یک فرآیند معرفتی و استدلال بر چرایی است، نه صرف ابنتا بر یک اصل کلی تقدم امر عدمی.

از سوی دیگر، چنان‌که مارتین می‌گوید، فضای واقعی چنان است که ادله‌ای به سود خدا ارائه شده‌است و خداناباور سلبی نمی‌تواند نسبت به آنها بی‌توجه باشد و در فضای ذهنی برای خود ساحل امنی بسازد. (Martin, 1992: 30) او بدون اینکه برای خود پیش‌فرض فراهم کند، باید در نقد ادله خداباور بکوشد و اگر سربلند بیرون آمد، خداناباور ایجابی خواهد بود. سپس او باید ادله خداناباور ایجابی را هم ارزیابی کند تا در صورت رد آنها لادری‌گرا شود. در نتیجه رویکرد فلو در فضل تقدم خداناباوری سلبی، نادرست یا در بهترین حالت، ناکارآمد است و چیزی عائد خداناباور سلبی نمی‌کند. در فضایی که خداباور ادله پرشماری در دفاع از خود اقامه کرده‌است، سکوت و عدم مداخله خداناباور سلبی درست نیست و موضع امنی برای او فراهم نمی‌کند. از سوی دیگر، در مسئله مهم و تأثیرگذاری چون وجود خدا نمی‌توان بی‌باوری را این قدر تسهیل کرد و این شبیه وجودهای معمولی و طبیعی نیست که تیغ اکام را از نیام بیرون بکشیم و حذف کنیم و نبود آنها را بهتر از بود آنها بپنداریم. پس صورت‌بندی خالی از اشکال مبنای فلو چنین است:

- در آغاز هیچ تصور درستی از خدا نداریم (پیش‌فرض روشی بی‌باوری).
- خداباور و خداناباور باید تصور درستی از خدا ارائه کنند (وظیفه تبیین).
- هر ادعای ایجابی یا سلبی درباره تصدیق خدا باید همراه با شواهد و ادله باشد (وظیفه اثبات).
- اگر قرائن به سود یک طرف غلبه داشت، همان معتبر است (مقتضای قرینه‌گرایی).
- اگر فردی با ارزیابی آن ادله به نتیجه نرسید (نبود قرائن کافی یا حتی ناکافی و ضعیف؛ تکافؤ قرائن؛ ناتوانی در ارزیابی) موضع او بی‌باوری حقیقی است، نه روشی (وظیفه اثبات برعهده لادری‌گرا به دلیل موظف بودن به ارزیابی و اثبات عدم کفایت دلایل به سود یک طرف).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

آنتونی فلو در بیان نکته روشی روشنی در مباحث معرفتی مبالغه کرده‌است و این علاوه بر کژتابی‌های فراوان، ازجمله انتساب پیش‌فرض گرفتن الحاد به ایشان، رسمیت‌بخشی به بی‌باوری در این مقام است؛ درحالی‌که این رویه معمول در بحثی از این‌سینخ است. ما اگر در ابتدا چیزی درباره تصور و وجود خدا نمی‌دانیم، درباره موضع لادری‌گرا یا خداناباور سلبی هم چیزی نمی‌دانیم. اینکه خدا چیست و آیا مفهومی سازگار است یا ناسازگار، نکته‌ای مجهول در ابتدای بحث است که وظیفه تبیین را بر عهده هر کسی که وارد این گفتگو می‌شود، قرار می‌دهد؛ در مقام تصدیق اما هیچ تعهدی مقدم نیست و هر سه رویکرد به وجود خدا در یک سطح هستند و وظیفه اثبات بر عهده هر سه است.

مدعی بی‌باوری تا نتواند دلایل عدم باور را اقامه کند، موضعی برتر نیست و آنچه را فلو در قامت یک پیش‌فرض روشی پیشنهاد می‌کند، ارزشی در مقام بحث ندارد. شاید اگر خداناباوران ادله‌ای اقامه نکرده بودند، خداناباوران و لادری‌گرایان هم از اقامه دلایل برکنار می‌بودند؛ اما در فضای کنونی، عامل معرفتی باید دست‌کم این ادله را ارزیابی کند تا در نهایت آنها را بپذیرد یا اینکه آنها را رد کند و خداناباور سلبی یا ایجابی بشود. لادری‌گرا به دلیل الزام به حساسیت نشان دادن به دلایل طرح‌شده در مقام، که مسئله‌ای مهم و تأثیرگذار است، نمی‌تواند از ارزیابی ادله طرفین برکنار بماند. اثبات نبود دلیل به سود هیچ‌یک از طرفین یا تکافؤ ادله یا ناتوانی قوای شناختی از معرفت در مسئله موردنظر یا خاص بودن موضوع خدا یا ... برای اینکه در نهایت در این موضوع بی‌باور بمانیم جملگی نیازمند دلایل کافی است.

References

- Burgess-Jackson, K. (2018). "Rethinking the presumption of atheism". *International Journal for Philosophy of Religion*. 84, 93-111
- Flew. A. and Roy A. V. (2008). *There is a God. How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind*. HarperCollins.
- Flew. A. (1972). "The Presumption of Atheism". *Canadian Journal of Philosophy*. Vol. 2. No. 1, pp. 29-46.
- Feldman. R. (2000). "The ethics of belief". *Philosophy and Phenomenological Research*. Vol. 60. No. 3. pp. 667-695.
- Hanson. N. R. (1972). *What I Do Not Believe and other Essays*. ed. Stephen Toulmin and Harry Woolf. Dordrecht. Neth.
- Hick. J. (1967). "Review of God and Philosophy". *Religious Studies*. Vol. 2.
- Kenny. A. (2009). "Atheism and Agnosticism". *Philosophers and God; At the Frontiers of Faith and Reason*. ed. by John Cornwell and Michael McGhee. MPG Books Group.
- Kenny. A. (1983). *Faith and Reason*. New York: Columbia University Press.
- Martin. M. (1992). *Atheism: A Philosophical Justification*. Temple University Press.
- Nielsen. K. (1977). "Review of *The Presumption of Atheism* by Antony Flew". *Religious Studies Review* 3.
- Plantinga. A. (1979). "Is Belief in God Rational?" *Rationality and Religious Belief*. ed. by C. F. Delaney. University of Notre Dame Press.
- Poidevin. R. (2010). *Agnosticism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Shalkowski. S. (1989). "Atheological Apologetics". *American Philosophical Quarterly*. 26 January.
- Scriven. M. (1966). *Primary Philosophy*. New York. McGraw Hill.
- Wainwright. W. J. (2003). "The Burden of Proof and the Presumption of Theism". *Does God Exist? The Craig-Flew Debate*. ed. By Stan W. Wallace. Chippenham. Wiltshire.
- Walton. D. (2014). *Burden of Proof. Presumption and Argumentation*. Cambridge University Press.